

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Üslûbu'l-Kur'ân'a Yeni Bir Bakış:

Kur'ân-ı Kerîm'de Bir İfade Tarzı Olarak Ecvibe-i Müskite

A New Look at the Style of the Qur'ân:

Al-Ajwibah Al-Muskitah as an Expression Style in the Qur'ân

Muhammed Emin GÖRGÜN

Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Dr., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
Afyonkarahisar, Türkiye

muhammedemingorgun@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4052-2295>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 18/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2023

Atıf / Citation: Görgün, Muhammed Emin. “Üslûbu'l-Kur'ân'a Yeni Bir Bakış: Kur'ân-ı Kerîm'de Bir İfade Tarzı Olarak Ecvibe-i Müskite”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April, 2023), 94-123.

<https://doi.org/10.31121/tader.1252922>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Câhiliye döneminde edebiyat alanında ileri bir seviyede olan Arap toplumu kendilerinden bir peygamber ve kendi dillerinden bir kitap gönderilmek suretiyle son din olan İslâm'a davet edilmiştir. Bu ilahi davete iman edenler olduğu kadar kendilerine gönderilen peygamberi ve kitabı kabul etmeyip inkâr yolunu tercih edenler de olmuştur. Her ne kadar belâgat ve fesâhata ileri bir seviyede olsalar da işittikleri Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz nazmı, muhtevası ve belâgati karşısında hayranlıklarını gizleyemeyen bu inkârcılar, ilk olarak "sihir, şair sözü, peygamberin uydurması" gibi ifadelerle Kur'ân-ı Kerîm'i küçümsemeye kalkışmışlardır. Ne var ki kendilerine Kur'ân-ı Kerîm'in benzeri getirilmesi hususunda meydan okunduğunda çaresiz duruma düşmüşler ve acizliklerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Hatta onların Kur'ân-ı Kerîm'e dönük iddia ve inkârlarına verilen cevaplar dışında; öldükten sonra dirilmeyi inkâr, ilahlık iddiasında bulunma ve benzeri gibi pek çok iddialarına susturucu cevaplar verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in inkârcılara verdiği bu susturucu cevaplar edebiyat literatüründe ecvibe-i müskite kavramıyla ifade edilmektedir. Özünü hızlı ve aniden, güçlü delillerle muhatabı susturan ve muhatabın karşılık vermesinin önünü kesen cevapların oluşturduğu bu ifade üslûbu, Arap edebiyatında îcâz ve i'câz özellikleriyle öne çıkan bir ifade tarzıdır. Câhiliye döneminden itibaren Arapların sosyal hayatta da sıkça kullandığı bu ifade tarzı, temsil alanını diğer tüm alanlarda olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de bulmakta ve Müslüman bir şahsiyet için başta tebliğ ve irşat olmak üzere doğru ifade aracını kullanma noktasında rehberlik etmektedir. Arap edebiyatında önemli bir yeri olan bu üslûbun edebî yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kullanım örneklerini ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada başta tehaddî âyetleri olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olmasının bir unsuru olan i'câz özelliğini temsil ettiğini düşündüğümüz ecvibe-i müskite içerikli âyetler, muhteva ve muhatap açısından tasnif edilecek; söz konusu üslup ile tefsir ilimleri arasındaki ilgi analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Üslûbu'l-Kur'ân, İ'câzu'l-Kur'ân, İcâz, İ'câz, Ecvibe-i müskite.

Abstract

The Arabs, who were advanced in literature during the Jâhiliya period, were invited to Islam, the last religion, by sending a prophet and a book in their own language. There were those who believed in this divine invitation as well as those who rejected the prophet and the book sent to them and chose the path of denial. Although they were advanced in eloquence, these disbelievers, who could not hide their admiration for the unique verse, content and eloquence of the Qur'ân, first tried to belittle the Qur'ân with expressions such as "magic, poet's word, invention of the prophet". However, when they were challenged to bring the like of the Qur'ân, they were helpless and had to confess their helplessness. In fact, in addition to the answers given to their claims and denials against the Qur'ân, silencing answers were given to many of their claims such as denying resurrection after death, claiming divinity and so on. These silencing answers given by the Qur'ân to the unbelievers are expressed in the literary literature with the concept of al-ajwibah al-muskitah. This style of expression, the essence of which consists of quick and sudden answers that silence the interlocutor with strong evidence and prevent the interlocutor from responding, is a style of expression that stands out in Arabic literature with its features of ijâz and i'jâz. This style of expression, which has been frequently used by the Arabs in social life since the Jâhiliya period, finds its representation in the Qur'ân, as in all other areas, and provides guidance for a Muslim personality in using the right means of expression, especially in communicating and guiding. There is no detached study that deals with the literary aspects of this style, which has an important place in Arabic literature, and the examples of its use in the Qur'ân. In this study, the verses of al-ajwibah al-muskitah, especially the verses of tehaddî (âyât al-tahaddî), which we think represent the i'jâz feature of the Qur'ân, which is an element of the miracle of the Qur'ân, will be classified in terms of content and addressee, and the relationship between the style in question and the sciences of tafsîr will be analyzed.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Uslûb al-Qur'ân, İ'jâz al-Qur'ân, Al-İjâz, Al-I'jâz, al-Ajwibah al-muskitah.

Giriş

Son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerîm, kıyamete dek tüm insanlara hitap etmek üzere indirilmiş, son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte ilk muhataplarının Araplar olması hasebiyle

Arapça nâzil olmuştur. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde vurgulanmaktadır.¹ Genellikle bir sünnetullah gereği olarak peygamberlerin, ait oldukları milletlerin öne çıkan ve övünç duydukları meziyetlerin en zirve noktaları ile donatılarak gönderildiği belirtilmektedir. Bu durum İslâm literatüründe mucize kavramıyla ifade edilmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed de ait olduğu toplumun en önemli meziyeti olan belâgat ve fesâhatte onları çaresiz bırakan eşsiz özelliklere sahip Kur'ân-ı Kerîm mucizesi ile desteklenmiştir.²

Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilen kıssalara bakıldığında, peygamberlerin irşat ve davet görevlerini icra ettikleri esnada onlara karşı hasmane ve aşağılayıcı bir üslupla mukabelede bulunan inkârcılara vahiy diliyle gereken cevabın verildiği, iddia ve hezeyanlarında ne kadar boş oldukları en sert biçimde ortaya konulmaktadır. Bu noktada özellikle Mekkî sûreler, inanmayanları susturan âyetlerle temâyüz etmektedir.³

Kur'ân-ı Kerîm'in bilhassa inkârcı topluma karşı kullandığı i'câz ve tehdî üslûbunu temsil eden pek çok ifade bulunmaktadır. Bu ifade araçlarından birisi de içerisinde pek çok belâgat sanatını barındıran ecvibe-i müskite üslûbudur. Sözlükte “susturucu cevaplar” anlamına gelen ecvibe-i müskite, “söze karşılık verme” anlamındaki جَوَابٌ (cevap)⁴ kelimesinin çoğul formu olan أَجْوِبَةٌ (cevaplar) kelimesi ile “bir söz söyleyip o sözle muhatabını susturma” anlamına gelen أَسْكَتْ (susturdu)⁵ fiilinden türemiş olan مُسْكِتَةٌ (susturucu) kelimelerinden mürekkep bir sıfat tamlamasıdır. Terminolojide ise şöyle tanımlanmaktadır:

“Kendisine yöneltilen bir soru, söylenen bir söz veya yapılan bir davranışa karşılık kişinin, muhatabını susturmak için herhangi bir ön hazırlık yapmadan, hızlı, güzel ve isabetli bir şekilde verdiği, karşılığı olmayan ve mevcut diyalogu sona erdiren belîg ve fasîh cevaplardır.

Bu cevaplar, mütekellimin bilgi birikimini gösterdiği kadar onun kıvrak zekâ ve hazırcevap oluşunun en önemli göstergesidir. Verilen cevaplar, içerdiği kati delil ve nihai hüccet bakımından muhatabı susturma ve ikna amacı taşıdığı anda karşılık verilemeyen cümlelerdir. Cevabın susturucu olması, muhatabın karşılık vermeme isteğinden değil, verememesinden yani cevabın nihai noktayı koyması cihetiyle mu'ciz oluşundan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ise taşıdığı hikmet, nükte veya müstehcenlik bakımından da karşılık verilmeyen cümlelerdir.”⁶

¹ Örnek olarak şu âyetler zikredilebilir: İbrâhîm 14/4; Yûsuf 12/2; Zümer 39/28.

² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî İbn 'Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2001), 1/53; Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Mektebetu dâri't-turâs, 1957), 2/97-98.

³ Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zumerlî (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1995), 1/174-176.

⁴ Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1993), 1/283.

⁵ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Mektebu tahkîki't-turâs fî muesseseti'r-risâle, el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Muessesetu'r-risâle li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 2005), 1119.

⁶ Muhammed Emin Görgün, *Arap Dili ve Belagatinde "Ecvibe-i Müskite" Üslubu: İbn Ebî 'Avn Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 46. Farklı tanımlar için ayrıca bk. İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî 'Avn İbn Ebî 'Avn, *el-Ecvibetu'l-muskite*, thk. Mey Ahmed Yûsuf (Kahire: 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûs el-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye, 1996), 3-4; Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî İbn

Ecvibe-i müskite klasik kaynaklarda “mufhim, muskit, hâzır, kâtı‘, zeki, veciz, fasih, belîğ” gibi farklı kelimelerle ifade edilmektedir. Bu kelimeler aynı zamanda ecvibe-i müskite üslûbunun sahip olması gereken özelliklerini göstermektedir. Bu üslûbun en temel özelliği, husumet ve benzeri durumlarda söylenen söz ile muhatabı susturma⁷ anlamına gelmekte olan ifhâm/إفحام özelliğidir. Münazara-cedel ve mantık ilimlerinin de bir terminolojisi olan ifhâm kelimesi, ecvibe-i müskitenin en nihai özelliğidir. Tefsir kaynaklarında kullanımı mevcut olan bu kavram, susturucu niteliğe sahip cümlelerin ardından söylenen “أفحمه/onu susturdu, أفحم/أفحم/susup kaldı-cevap veremedi” kalıbıyla veya bu fiillerden türeyen “مُسكت/مُفحم” kalıpları ile yahut da “أجابته بجواب مسكت/ona susturucu bir cevap verdi” tarzı ifadelerle kendisine yer bulmaktadır.⁸

1. Üslup Özelliği Olarak Kur’ân-ı Kerîm’de Ecvibe-i Müskite

Kelime olarak üslup kısaca *metot, yol, usûl, yöntem* ve *sanat* anlamlara gelmektedir.⁹ Bir edebiyat terimi olarak ise *insanın kendisini ifâde etmede takip ettiği yol* şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰

Her beşerî ifadenin muhatabına göre kendisine has bir üslûbu olduğu gibi aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm’in de kendisine has bir üslûbu vardır. Zurkânî (ö. 1367/1948) Kur’ân-ı Kerîm’e ait üslûbu ifade eden *Üslûbu’l-Kur’ân* terimini “gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur’ân-ı Kerîm’in kendine özgü ifade tarzı” şeklinde tanımlamakta¹¹ ve bu durumu şu sözlerle izah etmektedir:

“Üslup, dil müfredatı ve terkiplerin dışında farklı bir şeydir. Zira üsluplar, nesir veya nazım sahibi mütekeltime göre farklılık arzetymekte iken herkesin cümle oluşturmada kullandığı müfredat ve terkipler aynıdır. Kur’ân-ı Kerîm de Arapların kullandığı müfredat, cümleler ve genel

‘Abdirabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, thk. Mufid Muhammed Kumeyha, Abdulmecîd er-Rahînî (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, 1983), 4/89-90; Mey Ahmed Yûsuf, “Mukaddimetu’t-tahkîk ve’d-dirâse”, *el-Ecvibetu’l-muskite*, mlf. İbn Ebî ‘Avn İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, ts., 37; Munîra Muhammed Fâ’ûr, *el-Ecvibetu’l-muskite: fennu’l-iknâ’ ve’l-îmtâ’* (Suriye: Menşûrâtü’l-hey’eti’l-âmmes-Sûriyye li’l-kitâb, 2019), 17-18.

⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâr ve Mektebetu’l-Hilâl, ts.), 3/254; Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyyâ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dâru’l-fikr, 1979), 4/479; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Muhammed ‘Avz Mur’ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, 2001), 5/79; Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs: min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. İbrâhîm et-Terzî (Kuveyt: Matba’atu hukûmeti Kuveyt, 2000), 33/198-199; Ebû Abdillâh Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, thk. Mahmûd Hâtır (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşîrûn, 1995), 517; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/448.

⁸ Örnek olarak bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhîd*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1999), 7/340; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâr Sahnûn li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1997), 5/176, 8/70, 15/203.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/473; Cârullâh Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, thk. Muhammed Bâsıl ‘Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, 1998), 468.

¹⁰ Mehdî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-‘Arabîyye fi’l-luğa ve’l-edeb* (Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1984), 34.

¹¹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu’l-‘irfân*, 2/239; M. Suat Mertoğlu, “Üslûbü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/382.

kurallar açısından alışılmadık/gelenekselin dışına çıkmamıştır. Bilakis Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri onların harflerinden, terkipleri onların kelimelerinden, telifi de onların terkip oluşturma ve müfredat kalıplarındaki genel kaideler üzerine gelmiştir. Tüm bunlara rağmen Kur'ân-ı Kerîm, eşsiz üslûbuyla ve mu'ciz kelâmî metoduyla onları aciz bırakmıştır. Şayet Kur'ân-ı Kerîm, onların tanıyıp bildikleri bu dil dışında farklı bir dilde indirilmiş olsaydı o zaman onlara bir özür veya mazeret ve iftira/ta'n imkânı verirdi (Fussilet 41/44).”¹²

Üslûbu'l-Kur'ân'ın kendisine has pek çok özelliği olmasının yanı sıra içerdiği belâgat sanatlarıyla da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu minvalde *Üslûbu'l-Kur'ân* başlığı altında tekit, hazf, îcâz, takdim-te'hîr, kalb, tevriye, teşbih, istiare, mukâbele gibi pek çok belâgat sanatı Kur'ân-ı Kerîm'in barındırdığı ifade üslupları olarak öne çıkmaktadır.¹³ Çağdaş âlimlerden Zurkânî'ye göre *Üslûbu'l-Kur'ân*, savtî ve lugavî özellikleriyle parıldamakta ve akıl ve duygulara hitap etmektedir. Öyle ki hem avamdan hem de havastan kim Kur'ân-ı Kerîm'i okusa kendi akıl ve duygu istidadına göre onu anlamakta ve lafız ve manasındaki halavetin tadına varmaktadır. Hem akla hem de kalbe birlikte hitap eden Kur'ân-ı Kerîm, doğru ve güzeli bir araya getirmekte ve bir manayı çeşitli yollarla ve lafızlarla ifade etmektedir.¹⁴ Bizim de çalışmamızda konu edindiğimiz ecvibe-i müskite üslûbu, îcâz ve i'câz özellikleriyle öne çıkan bir ifade aracı olup sözün susturuculuğunu sağlama adına pek çok belâgat sanatını ve ifade aracını kullanmaktadır. Kısacası Kur'ân-ı Kerîm'de örneklerine çokça rastlanan ecvibe-i müskite üslûbu, bu açıdan bakıldığında *Üslûbu'l-Kur'ân* başlığı altında yer verilen ifadelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Ecvibe-i müskite üslûbunun Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kullanım şekilleri incelendiğinde bu ifade üslûbunu içeren âyetlerin i'câz özelliğiyle ön plana çıktığı ve hasmını kati delillerle susturduğu görülecektir. Bu noktada da akla ilk gelen ilmî disiplin “*Kur'an'ın, sahip bulunduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği*”¹⁵ diye tanımlanan *İ'câzu'l-Kur'ân* olmaktadır. Fakat ecvibe-i müskite üslûbunu hâiz âyetler muhteva ve hitap ettiği hedef kitle açısından oldukça çeşitlidir. Bu durumda ecvibe-i müskitenin sadece *İ'câzu'l-Kur'ân* ile ilişkilendirilmesi, bu üslûbun kullanım şekillerinin ve hedeflediği kitle ve gayelerin sınırlandırılması sonucunu beraberinde getirmektedir. Zira bu üslup, tehadî âyetleri açısından *İ'câzu'l-Kur'ân* sahasına dâhil olsa da Arap edebiyatında bilhassa toplumun her kesiminin gündelik hayatta kullandığı bir ifade aracı olmasıyla yalnızca *İ'câzu'l-Kur'ân* kavramıyla kısıtlandırılması uygun düşmemektedir. Çünkü bu üslûbu içeren âyetlerin muhteva açısından *İ'câzu'l-Kur'ân* ve tehadî âyetleri ile sınırlandırılmayacak ölçüde daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada biz, Kur'ân-ı Kerîm'in îcâz ve i'câzının bir göstergesi olarak ecvibe-i müskite üslûbunun *Ulûmu'l-Kur'ân*'ın bir kısmı olan *Üslûbu'l-Kur'ân* içerisinde daha genel

¹² ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-'irfân*, 2/239-240.

¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/383.

¹⁴ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-'irfân*, 2/244-250.

¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

bir ifade aracı şeklinde yer edinmesi önerisinde bulunuyoruz. Zira edebiyat sahasında ileri bir seviyede olan Arapların belâgat ve fesâhatinin bir göstergesi olan ecvibe-i müskite üslûbu konusunda Kur'ân-ı Kerîm, bu üslûbu daha üst seviyede kullanmak suretiyle onların belâgat-fesâhat, zekâ ve hazırcevaplık gibi edebî özelliklerine ayrı bir meydan okuma şeklinde nâzil olmuştur. Yine bu üslupta ehl-i kitabın ve münafıkların muhatap kılınması ile Hz. Peygamber'e karşı olan her kesim hedef kitle arasında yer alarak başta tevhid inancı olmak üzere Hz. Peygamber'in nübüvveti, ahiret inancı, Kur'ân-ı Kerîm'in hak kitap olması gibi konularda muhataplarına karşılığı olmayan ve onları çaresiz bırakan cevaplar verilmektedir.

Söz konusu ifade tarzını hâiz âyetler *Üslûbu'l-Kur'ân* çerçevesinde incelendiğinde, kullandığı belâgat sanatlarıyla *Bedâi'u'l-Kur'ân* başlığında değerlendirilmesi mümkün iken, içerdiği kati delil ve burhânlardan ötürü *Cedelü'l-Kur'ân* başlığında ele alınabilmektedir. Cedel, tebkît, ilcâmu'l-hasım, el-kavlu bi'l-mûceb gibi farklı kavramlar dâhilinde pek çok örneği işlenen ecvibe-i müskite, mantık, cedel, münazara, belâgat gibi pek çok ilmî disiplinden istifade eden daha kapsamlı bir ifade üslûbudur. Kısaca ecvibe-i müskite üslûbu, muhataplarını susturma konusunda, *Üslûbu'l-Kur'ân* başlığı altında ele alınan pek çok belâgat sanatını ve ifade kalıplarını kendisine bir araç edinmektedir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Ecvibe-i Müskitenin Kullanıldığı Temalar

Ecvibe-i müskite üslûbuna dair Esbâb-ı nüzûl literatürü ve hadis şerhlerinde yer alan inkârcılar ile peygamberler arasında geçen diyaloglar ve bu hususları nakleden âyetler incelendiğinde vereceğimiz örneklerden çok daha fazlası karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın hacmini de düşünerek biz burada benzer konularla ilgili bazı âyetleri zikretmeyi diğer âyetlere ise dipnotta işaret etmeyi uygun gördük ve bu üslûba örnek olarak belirlediğimiz âyetleri de içerdiği konu ve hedef kitlesine göre tasnif etmeye çalıştık.¹⁶

2.1. İlahlık İddialarını Susturma

İnsanlık tarihinde elindeki güç ve makamın hevesine kapılarak ilahlık iddia edenler olmuştur. Bu tür kimselerin başında ise Nemrut ve Firavun bulunmaktadır.¹⁷ Firavun pek çok kez Hz. Mûsâ ile tartışmaya girişmiş ve her defasında bu tartışmadan mağlup ayrılmıştır. Ecvibe-i müskitenin ifhâm özelliğinin öne çıktığı bu diyaloglara Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde yer verilmektedir:

﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ حَلْفَهُ ثُمَّ هَدَىٰ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَىٰ﴾

“Firavun, ‘Sizin rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?’ dedi. Mûsâ, ‘Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir’ diye cevap verdi. Fira-

¹⁶ Bu çalışmada dil ve üslup birliğini sağlamak adına âyetlerin çevirisinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu* meali tercih edilmiştir. Âyetlerin tasnifinde farklı örnekler için bk. Ahmed Sâbir Bey, *el-Ecvibetu'l-muskite: 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme* (Kahire: Mektebetu ve matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1949), 8-39; Me'mûn Muhyiddîn el-Cennân, *el-Ecvibetu'l-muskite* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008), 7-44; İbrâhîm b. Abdullah el-Hâzîmî, *el-Ecvibetu'l-muskite* (Riyad: Dâru's-Şerîf li'n-neşr ve't-tevzî', 1993), 1/9-48.

¹⁷ İlahlık iddialarına yönelik verilen cevaplar için ayrıca bk. Bakara 2/258; Enbiyâ 21/21-22 ve 52-68.

van 'peki' dedi, 'Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?' Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unuttur' dedi."¹⁸

Hiz. Mûsâ'ya "Rabbim kimdir?" diye soran Firavun aldığı cevap karşısında afallamış ve verecek bir karşılık bulamamıştır. Hiz. Mûsâ'nın verdiği "Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir" cevabına diyecek söz bulamayan Firavun çareyi konuyu değiştirmekte bulmuş ve farklı bir soru sorma yoluna giderek, kavmi karşısında içine düştüğü aciziyetini gizlemeye çalışmıştır. Zira Firavun, Hiz. Mûsâ'nın cevabında belirttiği Allah Teâlâ'ya ait sıfatlarda O'na ortak olamayacağını farkına varmıştır.¹⁹

Bu âyetlerde Hiz. Mûsâ'nın cevabının susturucu olmasına araç olan en önemli belâgat sanatları "لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى" ifadesinde bariz bir şekilde öne çıkan *icâz* sanatı ile "لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى" ifadesindeki *ta'rîz* sanatlarıdır.²⁰ Hiz. Mûsâ verdiği özlü cevapla Allah Teâlâ'nın yarattığı ve sayılması mümkün olmayan nice mahlûkatı aynı kapsama sokarak tek bir cümle ile oldukça veciz bir cevap vermiştir. Aynı şekilde "rabbim ne yanılır ne unuttur" ifadesiyle de Firavun'a dönük bir *ta'rîz*de bulunmuştur. Yani, "Sen ey ilahlık iddiasında buluna kişi! Sen cehaletinle, kibrinle ve küstahlığınla yanılır ve unutabilirsin ama Rabbimin ilmi herşeyi kuşatmaktadır ve her şey onun katındaki kitapta sabittir. Onun hata yapması ve unutması mümkün değildir" demek istemiştir.

Hiz. Mûsâ ile Firavun arasında geçen bir başka diyalogta yine Hiz. Mûsâ verdiği cevaplarla Firavun'u ifhâm ederek onu cevap vermekten aciz bırakmıştır:

﴿قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْمَعُونَ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾

"Firavun, 'Âlemlerin rabbi de kimdir?' diye sordu. Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin rabbidir' diye cevap verdi. Firavun yanında bulunanlara, 'Ne dediğini duydunuz değil mi?' dedi. Mûsâ, 'O, sizin de rabbiniz, geçmişteki atalarınızın da rabbidir' dedi. Firavun, 'Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş' dedi. Mûsâ devamla şunu söyledi: 'Şayet aklınızı kullanırsanız anlaşırsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların rabbidir'.²¹

Firavun, Hiz. Mûsâ ile giriştiği mücadelelerde mağlup olduğunda daima sözü mecra-sından çıkarma yolunu tercih etmiştir. Nitekim âyette geçen diyalogta Hiz. Mûsâ, ilah olmanın ne demek olduğunu ve Firavun'un bu iddiasında ne kadar çaresiz olduğunu verdiği cevaplarla göstermiş ve maiyetinin huzurunda Firavun'u ifhâm etmiş ve onu aciz bırakmıştır.²²

¹⁸ Tâ-hâ 20/49-52.

¹⁹ el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 7/339-340; Ebû Bekr Câbir b. Mûsâ b. Abdilkâdir b. Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-tefâsîr li kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr* (Medine: Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, 2003), 3/354.

²⁰ Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992), 6/201-203. İlgili belâgat sanatlarının tanımı için ayrıca bk. Safiyyuddîn Ebu'l-Mehâsin Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâr Sâdır, 2003), 178, 250.

²¹ Suarâ 26/23-28.

²² el-Cezâirî, *Eyseru't-tefâsîr*, 3/644.

Bu âyetlerde de Hz. Mûsâ hasmını ifhâm etmede edebî olarak önce *umum-husus* ifade tarzını kullanmış, önce “O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin rabbidir” ifadesiyle Allah Teâlâ’nın herşeyin rabbi olduğunu umumi bir ifade ile belirttikten sonra “O, sizin de rabbiniz, geçmişteki atalarınızın da rabbidir” diyerek konuyu daha hususi düzeyde ele almıştır. Ayrıca getirdiği delillerin daha anlaşılır olmasını sağlamak için akla hitap eden betimleme yoluna giderek müşahedesi mümkün olan *meşrik-mağrib* ikilemesiyle de *tıbak* sanatını kullanarak manayı güzelleştirmiştir.²³

2.2. Tevhid İnancını Temellendirme

Özellikle Hz. İbrahim devrinde yaygın bir inanç sistemi olan putperestlik inancının başlangıcı İslâmî kaynaklarda Hz. Nuh’a kadar dayandırılmaktadır.²⁴ Hz. İbrahim, putperest kavmi ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleler Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok surede aktarılmış ve onun kavmine verdiği cevaplar da tevhid inancını ikame noktasında ecvibe-i müskite üslûbunun ifhâm edici özelliğine birer örnek teşkil etmiştir. Kur’an’da bu duruma şöyle bir örnek bulunmaktadır:

﴿وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْتَنِي وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُنْشَأَ رَبِّيَ شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْرِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

“Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuğunuzdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?’ Siz, Allah’ın size haklarında hiçbir hüküm indirmedığı şeyleri O’na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyor-sanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?”²⁵

Kendisine bahşedilen göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânıyla birlikte ay ve güneş gibi Allah Teâlâ’nın birer âyeti olan varlıklardan istidlâlle gerçek yaratıcısını bulan Hz. İbrahim babası Âzer’e, “Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum”²⁶ diyerek putpereslerle mücadeleye babasından başlamıştır.

Örnek verdiğimiz âyette Hz. İbrâhim’in kavminin öne sürdüğü iddialar zikredilmeye bile gerek duyulmamıştır. Hz. İbrâhim, verdiği bu cevapla onları hem akıbetlerine yönelik uyarılmış hem de sapkın iddialarını çürüterek onlardan ve taptıklarından korkmadığını belirterek Allah Teâlâ’nın vahdetine vurgu yapmıştır. Âyetin sonundaki “Hâlâ ibret almıyor musunuz?” şeklindeki uyarıyla Hz. İbrâhim, kavmini, putperestlikle kendisinin kesin delillerle ka-

²³ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân: Sarfuhû ve Beyânuhû me'a fevâid nahviyye hâmm* (Beyrut: Dâru'r-Reşid, 1995), 10/65; ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/66-67. Tıbak sanatının tanımı için bk. Ebû Hilâl Hasan b Abdullah b Sehl el-'Askeri, *Kitâbü's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r.*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, 1952), 307.

²⁴ Ebu'l-Fidâ' İsmâil İbn Kesîr, *es-Sîratu'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ 'Abdülvâhid (Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1976), 1/68.

²⁵ En'âm 6/80-81.

²⁶ En'âm 6/74.

nıtladığı tevhid inancı arasında doğru öncüllere dayalı aklı değerlendirme ve mukayese yapmaya, bu suretle hakikati bulup tanımaya çağırmıştır:²⁷

Allah Teâlâ, kendisinden başka ibadet edilen şeylerin inanç sahiplerine hiçbir fayda sağlamayacağını ve kıyamette bu inançlarından ötürü duyacakları pişmanlıkları pek çok âyette zikretmiş ve tevhid inancına kati surette vurgu yapmıştır.²⁸ Nitekim bir âyette şöyle geçmektedir:

﴿وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾

“Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa -ki bu hususta hiçbir kanıtı olamaz- muhakkak surette o kişinin hesabı rabbinin katında görülecektir. Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!”²⁹

Kendisinden başka mutlak kâdir ve ilah olamayacağı hakikatini kesin bir şekilde ortaya koyan Allah Teâlâ, delili olmayan şeyin ispatının mümkün olmayacağını belirtmekte ve kendisine ortak iddia edenlerin bu iddialarının geçersiz ve boş olduğunu vurgulamaktadır.³⁰

İlahlık vasfı olan yaratma kudretine vurgu yapılan bir diğer âyette ise Allah Teâlâ, putperest kavmin taptıkları şeylerin bir sinek dahi vücuda getiremeyecekleri örneği üzerinden hem onların bu varlıklara yükledikleri ilahlık iddialarına meydan okumuş hem de taptıkları şeylerin ne kadar çaresiz ve güçsüz olduğu şu şekilde gösterilmiştir:³¹

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسئَلُهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

“Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah’tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de! Onlar Allah’ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir.”³²

Yaratma vasfının ortaya konduğu bu âyette ilahlık iddiasında bulunulan varlıkların bir sinek dahi yaratmaktan aciz oldukları tüm dengelim metodu ile ortaya konarak onların ne kadar acizyet içerisinde oldukları ve Allah Teâlâ’nın da yegâne güç olarak hakkıyla tanınmadığı belirtilmiştir:

“Bu âyette Allah kâfirlerin içinde buldukları handikapı, mantıklarını harekete geçirmeleri adına tüm den gelim metodu ile izah edilebilecek güzel bir örnekle açıklamaktadır: “İlah olan

²⁷ Muhammed b. Hasen İbn Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-Hamdüniyye*, thk. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs (Beirut: Dâr Sâdır, 1996), 7/158; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/433.

²⁸ Tevhid inancına dair âyetler için bk. En'âm 6/100-101; A'râf 7/70-72; Yûnus 10/18; İsrâ 17/42-43; Enbiyâ 21/21-22; Rûm 30/40; Ahzâb 33/17; Sebe' 34/27; Fâtır 35/3-4; Şûrâ 42/9; Tûr 52/35-36,43; Necm 53/19-23.

²⁹ Mü'minûn 23/117.

³⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000), 23/112.

³¹ el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, 7/537.

³² Hac 22/73-74.

yaratandır” “Kendilerine taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar. Üstelik sineğin kendilerinden aldığı da ondan geri alamazlar” “O halde onların hiçbiri kendilerine (yakarıшта bulunulacak) ilahlar değildirler.”³³

Allah Teâlâ’ya ortak koşarak farklı varlıklara ilahlık iddiasında bulunma dışında Yahudi ve Hristiyanların bir diğer büyük iddia ve iftiraları ise Allah Teâlâ’ya eş ve çocuk isnad etmeleridir. Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetinde onların bu iddialarının yersiz oldukları net ifadelerle şöyle belirtilmiştir:

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾

“Yahudiler ‘Üzeyir Allah’ın oğludur’ dediler, hristiyanlar da ‘Mesîh (İsâ) Allah’ın oğludur’ dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!”³⁴

Âyette “Üzeyir Allah’ın oğludur” diyen Yahudilere verilen cevapta kullanılan “ağızlarından çıkan sözler” ifadesi oldukça etkili bir anlatıma sahiptir. Bu ifadeden “Hiçbir delilin desteklemediği, sadece ağızdan çıkan boş laf” anlamı çıktığı gibi aynı zamanda “mezhep ve din” anlamına gelebilmekte ve söz konusu ifade ile kastedilen muradı “Bu sözler, kalpleriyle değil de ağızlarıyla inandıkları dinleri ve mezhepleridir” şeklinde tevil etmek mümkündür.³⁵ Zira ne onlara verilen kitapta ne de peygamberlerinin davetinde böyle bir gerçeklik yoktur ve bu iddialar onların ağızlarında geveledikleri boş lakırtıdan ibarettir.

İlahlık iddiasında bulunanlar gibi Allah Teâlâ’ya iftira atarak ona beşerî vasıflar yükleyip eş ve çocuk sahibi olduğunu iddia eden inkârcıların tüm bu asılsız ve batıl iddia ve hezeyanlarına karşı Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette benzer cevaplar verilmiş ve tevhid inancına vurgu yapılmıştır:³⁶

﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ﴾

“Allah asla çocuk edinmemiştir. O’nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.”³⁷

Âyette hem Allah Teâlâ’dan başka ilah olmadığı belirtilerek tevhid inancına vurgu yapılmış hem de Allah Teâlâ’nın eş ve çocuk sahibi olma gibi beşerî vasıflardan münezzehe olduğu kesin bir ifadeyle vurgulanmıştır. Ayrıca bu âyette *teslîm* sanatı kullanılmak suretiyle şartın imkânsıza bağlı olmasıyla şart koşulanın da imkânsızlığı ispat edilmektedir. Yani “Allah Teâlâ dışında başka bir ilah olsaydı her ilah kendi tarafında olanlarla birlikte hareket eder

³³ Hasan Uçar, “Kur’ân-ı Kerîm’in Kullandığı Akıl Yürütme Metotları ve Belâgat Açısından Değerlendirilmesi”, *Marifet Dini Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan 2014), 102.

³⁴ Tevbe 9/30.

³⁵ Sâfi, *el-Cedvel*, 5/323.

³⁶ Detaylı bilgi için bk. İbn Hamdûn, *et-Tezkira*, 7/158-159. Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Bakara 2/117; En’âm 6/100-101; Yûnus 10/68; Kehf 18/4-5; Meryem 19/88-92; Enbiyâ 21/26-29; Sâffât 37/149-157; Züh-ruf 43/19; İhlâs 112/1-4.

³⁷ Mü’minûn 23/91.

ve diğer ilahlara karşı üstünlük yarışına girerdi” denilerek kâfirlere akla yatkın bir izah yapılmaktadır.³⁸

Bunların dışında Hristiyanların bir kısmı Hz. İsa'yı bir kısmı da Hz. İsa ve annesi Meryem'i Allah Teâlâ ile birlikte ilah ilan etmişlerdir. Onların başta teslis inancı olmak üzere bu iddiaları da Kur'ân-ı Kerîm'de en kati üslupla cevaplanmış ve susturulmuştur.³⁹

2.3. Ahiret İnançını Tekit

İslâmiyetin ilk yıllarında dini tam anlamıyla öğrenmek isteyen ashâb, akıllarına takılan şeyleri Hz. Peygamber'e sormakta, Hz. Peygamber de kendisine yönlendirilen bu sorulara vahiy ışığında gereken cevapları vermekteydi. Bu sorulardan bazıları kâinat ve kıyamete dair idi. Hz. Peygamber'e bu tarz soru soranlar sadece inananlar değil aynı zamanda ehli kitap ve müşrikler idi. İnkârcıların bu soruları, inanma ve öğrenme gayesiyle değildi. Aksine Peygamber'i aşağılama veya onu zor duruma düşürme adına sorular soruyorlardı. Ancak onların bu soruları vahiy yoluyla susturucu birer cevapla karşılık buluyordu.⁴⁰

Hz. Peygamber'e hem ashâb hem de inkârcılar tarafından çokça sorulan kıyametin zamanına dönük sorulara pek çok âyette cevap verilmiştir. Bu cevaplar kıyametin zamanı yerine onun alametleri ve daha da önemlisi inkârcıların karşılaşacakları akıbeti içeren nitelikte olmuştur. Söz gelimi bu konuda sorulan sorulardan birine kıyamet saatinin yalnızca Allah Teâlâ tarafından bilindiğini belirten şu âyet örnek olarak verilebilir:

(يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ فَلَنْ لَّمَّا عَلَّمَهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا)

“İnsanlar senden kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. ‘Bunun bilgisi yalnızca Allah katındadır’ de. Nereden bileceksin, belki de kıyamet yakında olacak.”⁴¹

Allah Teâlâ'ya ortak koşan müşrik ve inkârcılar bir gün ölecekleri gerçeğini bilseler de kıyameti, ahireti ve yeniden dirilmeyi aklî ve mantikî bulmadıkları gerekçesiyle inkâr etmişlerdir. Onların bu inkârlarına kimi yerde tahkîr ve tehvîn üslûbuyla cevap verilmiş ve Allah Teâlâ'nın kudreti vurgulanarak bu heveslerinin boş olduğuna dikkat çekilerek onların yüzleşecekleri gerçek pek çok âyette ifade edilmiştir.⁴²

Söz gelimi çürüyüp toprağa karışmış bedenlerin ve toz haline gelmiş kemiklerin yeniden ete kemiğe bürünmesini akıllarına erdiremeyen inkârcılara, bu konuda yaratılışları örnek

³⁸ Uçar, “Kur'ân-ı Kerîm'in Kullandığı Akıl Yürütme Metotları”, 100. Teslim sanatının tanımı için bk. Ebû Muhammed Zekiyuddîn Abdulazîm İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr fî sinâ'ati's-ş-ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hıfî Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1963), 587.

³⁹ Bu iddialara yönelik verilen cevaplar için bk. Mâide 5/17, 72-73, 116; Nisâ 4/171.

⁴⁰ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. İsrâ 17/85; Tâ-hâ 20/105-107; Sâd 38/21-24; Kıyâmet 75/5-13; Nebe 78/1-16; Nâzi'ât 79/42-46. Ayrıca Ehli kitabın Hz. Peygamber'e yönelttikleri sorular hakkında detaylı bilgi için bk. Aynur Uraler, *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilen Sorular* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 75-360.

⁴¹ Ahzâb 33/63.

⁴² Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. En'âm 6/29-30; Ra'd 13/5; İsrâ 17/98-99; Meryem 19/66-67; Mü'minûn 23/35-41, 81-90; Neml 27/67-72; Rûm 30/27; Secde 32/10-11; Sebe' 34/7-9; Sâffât 37/15-21, 50-57; Câsiye 45/24-26; Kâf 50/2-11; Vâkıa 56/47-56; Teğâbun 64/7; Kıyâmet 75/3-4, 36-40; Nâzi'ât 79/27-33; Abese 80/17-22.

verilerek susturucu cevaplar verilmiş ve ilk defa yaratmaya kudreti olanın yeniden yaratmaya da kudreti olacağı şu şekilde vurgulanmıştır:

﴿وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَأَنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَرِيبًا﴾

“Dediler ki: ‘Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek miyiz, öyle mi?’ De ki: ‘İster taş olun ister demir; İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!’ Bu defa da ‘Bizi tekrar hayata kim döndürecek?’ diyecekler. ‘Sizi birinci defa yaratan’ de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve ‘Ne zamanmış o?’ diye soracaklar. De ki: ‘Yakın olduğunu sanıyorum.’⁴³

Aklen imkânsız buldukları yeniden dirilmeyi inkâr ederek bu konuda Hz. Peygamber’e karşı alaycı bir üslup takınanlara verilen cevap onları susturmuştur.⁴⁴ Allah Teâlâ, inkârcıların aklen mümkün olmadığını iddia ettikleri yeniden dirilme hususunda onlara *ihâne* (hor görme ve küçümseme) üslûbuyla cevap vermiş⁴⁵ ve ne olursa olsun ölümü tadan her canlının bir emriyle yeniden hayat bulacağını vurgulamıştır:

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

“Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?’ diyor. De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlü-sünü bilir.’ Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O’dur; işte ondan yakıp durmaktasınız. Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbetteyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir. Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu ‘ol!’ demekten ibarettir; hemen oluverir. Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksikliklerden uzaktır ve hepiniz sonunda O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁶

Yeniden dirilmeyi inkâr edenlere verdiği bu cevapla Allah Teâlâ, ilk yaratma ile yeniden hayat verme arasında bir fark olmadığını ortaya koymuş ve her şeyin ‘ol’ emrine tabii olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı zamanda bu inkârcı kesime, yeşilken yanması düşünülmeyen ağacın geçirdiği değişim sonunda yakıt haline gelmesi durumu, sağlam bir beden iken değişim geçirerek çürümüş kemiklere hayat verilmesi kıyasî bir mantık örgüsü içerisinde ispat edilmiştir.⁴⁷ Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kimseler olduğu gibi aynı şekilde ahiret hayatını ve azabı da inkâr edenler bulunmaktadır:

﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾

⁴³ İsrâ 17/49-51.

⁴⁴ el-Cezâiri, *Eyseru't-tefâsîr*, 3/202.

⁴⁵ Âyette yer alan “كُونُوا” emir fiili aslî anlamı dışında ihâne gayesiyle kullanılmıştır. Detay için bk. Hatîb Celâluddîn Muhammed b. Abdîrahmân el-Kazvîni, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâga*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2003), 117.

⁴⁶ Yâsîn 36/78-83.

⁴⁷ Uçar, “Kur’ân-ı Kerîm’in Kullandığı Akıl Yürütme Metotları”, 102.

“Bir de şöyle demektedirler: ‘Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.’ Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok.”⁴⁸

Ahiret hayatını inkâr eden bazı kimseler bu konuda peygamberlere “Madem azap var, hadi getir de görelim” tarzında alaycı bir tutum sergilemişlerdir. Bu inkârcılara da yüzleşecekleri azap ve inkârlarına dair susturucu cevaplar şu tarzda verilmiştir:⁴⁹

﴿قَالُوا أَجِئْنَا لِنُؤْفِكَا عَنِ الْهَيْئَةِ فَايْتِنَا بِمَا نَعُدُّا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرِيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ﴾

“Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!” dediler. O da ‘Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum’ cevabını verdi.”⁵⁰

2.4. Peygamberleri Küçümseyenlere ve İnkâr Edenlere Verilen Cevaplar

Kur'ân-ı Kerîm'de nakledilen peygamber kıssalarında öne çıkan en bariz husus, peygamberlerin ve ona inanan kesimin inkârcılar tarafından tahkir ve tehekkümle karşı karşıya kaldıklarıdır. Bu inkârcı kesim, yalnızca peygamberi ve dini yalanlamakla kalmamış ayrıca inananları da nitelik ve nicelik üzerinden kendilerince küçümseme yoluna gitmişlerdir. Allah Teâlâ kendisini inkâr edenler karşısında mahzun olmaması gerektiğini ve sadece tebliğ ile vazifeli olduğunu Hz. Peygamber'e bildirerek hidayeti kendisinin vereceğini, geçmiş peygamberlerin de aynı inkârla karşılaştıklarını beyan etmiştir. Böylece bir nevi Hz. Peygamber bu noktada teselli edilirken, inanmayanlara da geçmiş inkârcıların akıbetlerinden bahsedilerek durumları sebebiyle başlarına gelecek olan şöyle haber verilmiştir:

﴿وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُنْرَفُوهُآ إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ قَالَ أُولَٰئِ هُمْ جُنُودٌ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾

“Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevku sefâyâ dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: ‘Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.’ Peygamber, ‘Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?’ diye sordu. Onlar da, ‘Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz’ cevabını verdiler.”⁵¹

Bu âyette gönderilen her peygamberin, ilahi din yerine atalarından kendilerine intikal eden batıl inanca sahip çıkan inkârcılarla muhatap olduğu hakikati vurgulanarak Hz. Peygamber teskin edilmektedir. Ayrıca âyette yer alan “أُولَٰئِ هُمْ جُنُودٌ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ” ifadesinde belâgatteki *ilcâ* sanatına müracat edilmek suretiyle inkârcıların asıl niyetlerinin itirafları he-

⁴⁸ Câsiye 45/24.

⁴⁹ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. A'râf 7/70, 187; Yûnus 10/48-49,53; Enbiyâ 21/38-41; Hac 22/47-48; Secde 32/26-30; Sebe' 34/3-5, 29-30; Yâsîn 36/48-50; Sâd 38/16-17; Câsiye 45/32-34; Zâriyât 51/10-14; Mülk 67/25-26, 28-29; Zilzâl 99/1-8.

⁵⁰ Ahkâf 46/22-23.

⁵¹ Zühurf 43/23-24.

deflenmiş, nihayetinde onlar, “إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ” ifadeleriyle gizledikleri bu niyetlerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır.⁵²

Tebliğ vazifesi gereği her peygamber kavmini ilahi davete icabet etmeleri hususunda çağrıda bulunmuş ve bu konuda onlardan maddi bir ücret ve beklenti içerisinde olmadıklarını ifade etmiştir. Peygamberler tarafından getirilen onca mucizeye rağmen inkârcı toplumlar atalarının izinden gitmeyi tercih ederek yanlışlarından dönmeyip kendi uydurdıkları ilahlarına ibadet etmekten vazgeçmeyeceklerini belirtmişlerdir.⁵³

İnkârcılar, kendilerine gelen peygamberi ve tebliği alaya alarak, kendilerinin hem inananlardan hem de peygamberlerden üstün olduklarını iddia ederek inananları küçümsemişlerdir. Bu konuya Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle dikkat çekilmiştir:

﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادْنَا بِأَدْبِ الرَّأْيِ وَمَا نَرِي لَكَ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَطُنُّكُمْ كَادِبِينَ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَأَتَيْنِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعَمِيتُ عَلَيْكُمْ أَنْزَلْنَاكُمْ هَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ﴾

“Kavminin ileri gelen inkârcıları, ‘Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz’ dediler. Nûh şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! Siz rahmeti istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayabilir miyiz?’⁵⁴

Aynı zamanda peygamberlere “deli, şair, büyücü” gibi vasıflar takarak istihzada bulunmuşlar ve peygamberlerden kendilerine melek getirmesini isteyecek kadar da ileri gitmişlerdir. Onların bu istihza ve küçümsemelerine karşı gereken cevaplar onlara susturucu bir şekilde şöyle verilmiştir:⁵⁵

﴿إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَارِكُوا إِلَهَيْتَنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَقَ الْمُرْسَلِينَ إِنَّكُمْ لَدَائِبُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ وَمَا تُجْرُونَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

“Ne zaman onlara, ‘Allah’tan başka tanrı yoktur’ denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. ‘Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!’ derler. Aksine o, gerçeği getirdi, Allah’ın diğer elçilerini de doğruladı. Ama siz, o acı azabı tadacaksınız! Ve sadece yapmış olduğunuzdan dolayı cezalandırılacaksınız.”⁵⁶

⁵² Sâfi, *el-Cedvel*, 13/78; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 9/78. İlcâ’ sanatının tanımı için bk. Ebû Muhammed Zekiyuddîn Abdulazîm İbn Ebi’l-Isba’, *Bedî’u’l-Kur’ân*, thk. Hıfînî Muhammed Şeref (Kahire: Nahdatu Mısır, 1957), 2/226.

⁵³ Konuyla ilgili âyetler için bk. En’âm 6/66-67; A’râf 7/59-63; Hûd 11/50-57, 61-63, 69-73, 87-92; Ra’d 13/43; Tâ-hâ 20/43-48; Enbiyâ 21/4-8; Mü’minûn 23/68-70; Furkân 25/60-62; Şu’ârâ 26/69-82; Neml 27/45-47; Kasas 28/33-37, 48-50; Lokmân 31/21; Sebe’ 34/43-46; Yâsîn 36/13-19, 47; Sâffât 37/11-14; Mü’min 40/26-28; Fussilet 41/5-6; Zühurf 43/46-48, 77-80; Tûr 52/40; Kamer 54/23-26.

⁵⁴ Hûd 11/27-28.

⁵⁵ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. En’âm 6/8-10; Ra’d 13/7, 27; Hicr 15/7-9; Furkân 25/7-11; Enbiyâ 30/34-35; Sâffât 37/35-39; Tûr 52/30-31.

⁵⁶ Sâffât 37/35-39.

Bu âyette bilhassa *iltifât* üslûbu kullanılmak suretiyle inkârcılara karşılaşacakları ilahi gazapla cevap verilmiştir. Mezkûr âyet onlardan gâib kalıbıyla bahsederek başlamış, devamında ise gâibden muhâtab kalıbına dönülmek suretiyle ilahi gazap ile muhatap kılınmıştır.⁵⁷

Kendilerine gelen tebliği kabul etmeyip, inançlarının üstünlüğünü iddia eden ehli kitap, sadece inanmamakla kalmamış aynı zamanda da Hz. Peygamber'e ve Allah Teâlâ'ya dair iftiralarda bulunmuştur. Ne var ki onların ortaya attığı bu iddialara ve iftiralara karşı vahiy yoluyla gereken cevap verilerek onların gerçek yüzleri ortaya konmuştur.

Son peygamberin kendi içlerinden çıkmasını bekleyen Yahudilerin bu emelleri Hz. Peygamber'in Araplardan olması hasebiyle boşa çıkınca, içlerinden bazı haddi aşanlar Allah Teâlâ'ya iftira atmaya kalkışmışlardır. Bir âyette bu duruma şöyle işaret edilmiştir:

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَاعْتَدُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾

*“Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış!’ dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”*⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in müminleri özendirdiği ve teşvik ettiği yardım ve dayanışma şekilleri infak, sadaka, karz-ı hasen şeklindedir. Yahudilerin “Allah’ın eli bağlanmış!” şeklindeki bu iftiraların sebebi müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Yahudilerin iddialarına dayanak olarak kullandıkları bu sebeplerden birisi Allah Teâlâ’nın fakir ve aciz olduğunu düşünmeleridir. Zira karz-ı hasen’i teşvik eden Bakara 2/245 âyeti (*Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz*) nazil olduğunda bu âyeti duyan Yahudiler, borca ihtiyaç duyan kişinin fakir ve aciz olacağını düşünerek Allah Teâlâ’nın da kullarından borç isteyerek fakir ve aciz olduğu çıkarımına varmış ve Allah Teâlâ’ya karşı böyle bir iftirada bulunmuşlardır. Bir diğer neden ise, Yahudiler Hz. Peygamber ve ashabına bakıp onların fakir ve ihtiyaç sahibi kimseler olduklarını gördüklerinde Hz. Peygamber ve ashabını küçümseyerek alay etmişler ve ‘Muhammed’in ilahı fakir ve eli kapalıdır’ iftirasında bulunarak inananların fakir olmalarını Allah Teâlâ’nın da fakir ve aciz olmasına bağlayarak istihzada bulunmuşlardır. Müfessirlerin bu âyet hakkındaki bir diğer yorumu ise şu şekildedir: Hz. Peygamber’e nübüvvet verilmeden önce büyük bir zenginlik ve refah içerisinde yaşayan Yahudiler, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde onu inkâr etmeleri sebebiyle Allah Teâlâ tarafından geçim darlığına

⁵⁷ Sâfi, *el-Cedvel*, 12/55; ed-Dervîş, *İ’râbu'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 8/267. İltifât üslûbunun tanımı için bk. Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed İbn Mu‘tez, *el-Bedî‘ fi'l-bedî‘*, thk. Muhammed Abdulmu‘în Hafâci (Beirut: Dâru'l-cil, 1990), 152.

⁵⁸ Mâide 5/64.

düşürülmüşlerdir. Her cahilin yaptığı gibi düştükleri maddi sıkıntıdan ötürü Allah Teâlâ'ya iftira atma yoluna giderek Allah Teâlâ'nın fakirleştiği hezeyanında bulunmuşlardır.⁵⁹

Mezkûr âyetten çıkarılması gereken en önemli derslerden birisi de Yahudiler üzerinden verilen bu örneğin, Allah Teâlâ hakkında saygısızca sözler söyleyen herkesi kapsayan genel bir uyarı olmasıdır. Nitekim insanın darlık ve sıkıntıya düştüğü zamanlarda Allah Teâlâ'yı kendisine karşı yükümlülükleri olan bir varlık şeklinde düşünmesi, Fecr 89/15-16 (*İnsana gelince, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğu ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabbim bana ikram etti' der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise 'Rabbim beni önemsemedi' der (mutsuz olur)*) gibi pek çok âyette soyut bir anlatım üslubu içinde eleştirilmiş ve insanoglu kendi konumu üzerinde daha dikkatli düşünmeye davet edilmiştir.⁶⁰

Ayrıca mezkûr âyette pek çok belâgat sanatı öne çıkmaktadır. Örneğin, “غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ” ifadesiyle onların kullandığı “يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ” ifadesine *müşâkele* yoluyla cevap verilmiş ve bu ifade onlar için beddua kastıyla kullanılmıştır.⁶¹ Buradaki “elin bağlı olması” durumu da kendi içerisinde bir mecaz ifadesi olup cimrilik ve cömertlik hususunda yani verme ve alma eylemlerinde sebep olan “el” olduğu için bu durum *mecâz-ı mürsel* sanatının *sebebiyyet* alakası ile ifade edilmiştir.⁶² Devamındaki kısımda yer alan “بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ” ifadesi de belâgatte *tenkît* sanatına örneklik teşkil etmektedir. Zira Yahudiler “onun eli” ifadeleriyle el kelimesini tekil formda kullanmalarına rağmen onlara verilen cevapta el kelimesi ikil/tesniye formunda kullanılmıştır. Bu tercih vesilesiyle de Allah Teâlâ'dan cismaniliğin nefyi hedeflenmiştir. Çünkü insan bir şey verirken her iki eliyle vermez. Dolayısıyla insana ait bir özellikle Allah Teâlâ'ya isnad ettikleri cimrilikte onlara verilen bu cevapla Allah Teâlâ'nın bilinen cismani bir varlık olmadığı vurgulanmıştır.⁶³ Yine “أَوْقُدُوا نَارًا” ifadesi de “savaşı istemek” ifadesinden kinayedir. Zira Araplar savaşa karar verdiklerinde bu kararlarının bir göstergesi olarak bir dağ veya tepe üzerinde ateş yakarlar ve bu ateşe “savaş ateşi” adını verirlerdi. Devamındaki ifade de söndürme eyleminin Allah Teâlâ'ya izafesi de *mecâz-ı aklî* sanatının *sebebiyyet* alakasından ötürüdür. Yine “tutuşturmak” ile “söndürmek” fiilleri arasında da iki zıttın cem edilmesi suretiyle *tibâk* sanatının estetiği sergilenmektedir.⁶⁴

⁵⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed İbn 'Âşûr (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2002), 4/87; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Muhammed b. Hamd b. Abdilmelik (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430), 7/453; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2002), 2/392; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12-43-44.

⁶⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/303-306. Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Bakara 2/61; Hucurât 49/17; Fecr 89/15-20; Beled 90/4-10.

⁶¹ Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1987), 424.

⁶² Sâfi, *el-Cedvel*, 3/403; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/519.

⁶³ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/520. Tenkît sanatının tanımı için ayrıca bk. İbn Ebi'l-Isba', *Tahrîru't-tahbîr*, 499.

⁶⁴ Sâfi, *el-Cedvel*, 3/403; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/520.

2.5. İman Etmemek İçin Öne Sürülen Bahaneleri Cevaplandırma

İnkârcılar, peygamberin getirdiği hakka davete icabet etmemek için türlü bahaneler öne sürmüş ve sırf imkânsız olduğunu düşündükleri için tuhaf istek ve mucize taleplerinde bulunmuşlardır. Bu isteklerinden bazıları da Allah Teâlâ'yı görmek, Allah Teâlâ ile konuşmak veya kendilerine melek veya mucize gelmesi gibi bahanelerdi:⁶⁵

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَحْجُورًا﴾

“Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, ‘Bize melekler gönderilmesi veya rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?’ diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar. Melekleri göreceklere gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklerle), ‘Her şeyden mahrum olduk!’ diyecekler.”⁶⁶

Burada iman etmemek için türlü bahaneler ileri süren müşriklerin bir başka bahanelerine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’nın Rasûlü olduğuna inanmak için meleklerin gelip bizzat şahitlik yapmasını veya bizzat Allah Teâlâ’yı görüp ondan bu bilginin ikrarını talep eden müşriklere gelmelerini talep ettikleri o meleklerle karşılaştıklarında yüzleşecekleri acı gerçek ve pişmanlık ortaya konarak onların iman etmemelerinin asıl nedeni olarak içlerinde taşıdıkları küstahça kibirleri ve davranışlarıyla sergiledikleri zulüm ve taşkınlıkları olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷

İnanmamak için bahaneler öne süren putperestler her şeyin Allah Teâlâ’nın dilemesine bağlı olduğu gerçeğini, kendi bâtil uygulamalarının haklılığına gerekçe olarak göstererek ve sanki “Böyle inanıp böyle yaşamamız Allah Teâlâ’nın dilemesi olduğuna göre biz O’nun iradesine uyuyor, böylece günah işlemiş de olmuyoruz” diyerek söz konusu gerçeği hedefinden saptırmışlardır:⁶⁸

﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى دَاخُوا بِأَسْنَانٍ فَلَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنُّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَحْرُصُونَ فَلَوْلَا حُجَّةُ الْبَالِغَةِ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ﴾

“Putperestler diyecekler ki: ‘Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.’ Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattular. De ki: ‘Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.’ De ki: ‘Kesin delil ancak Allah’ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.’”⁶⁹

⁶⁵ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Bakara 2/118; Âl-i İmrân 3/183; En‘âm 6/37, 124; Yûnus 10/15-16, 20; İsrâ 17/90-96; Tâ-hâ 20/133; Furkân 25/32-33; Kasas 28/57; Ankebût 29/50-52; Fussilet 41/44; Muhammed 47/20-21.

⁶⁶ Furkân 25/21-22.

⁶⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u l-beyân fi te‘vîli l-Kur‘ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 2000), 19/254-256.

⁶⁸ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Nahl 16/35; Zühuf 43/20.

⁶⁹ En‘âm 6/148-149.

Sonuç itibarıyla bu âyetlerde Allah Teâlâ uydukları atalarından ve akıbetlerinden örnek vermek suretiyle onların getirdikleri bu delil ve hezeyanları boşa çıkarmış, atalarıyla aynı akıbete maruz kalacaklarını haber vermiştir.⁷⁰

2.6. Kur’ân-ı Kerîm’in Hak Olduğunu İspat Etme

Hz. Peygamber’in en büyük mucizesi Kur’ân-ı Kerîm’dir. Şöyle ki onu dinlemek bile müşrikler için başlı başına bir hüccet değeri taşımaktadır.⁷¹ Bu hakikat Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ortaya konmaktadır:

﴿وَأِنْ أَحَدُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“*Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.*”⁷²

Şayet Kur’ân-ı Kerîm’i dinlemek müşrikler hüccet değeri taşımasaydı ilahi emir sadece duymakla sınırlı kalmazdı. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber’e ait bir mucize olmasaydı o zaman hüccet de olmazdı. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’in mucize olarak indirildiğini ve enbiyaların gösterdikleri mucize ve âyetlerin yerine geçen yeterli bir delil olduğunu haber vererek şöyle buyurmaktadır:⁷³

﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ أَلَمْ يَكْفُوهُمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

“*Onlar hâlâ, ‘Rabbinden ona bazı mucizeler indirilmeli değil miydi?’ diyorlar. De ki: ‘Mucizeler yalnız Allah’ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım.’ Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır.*”⁷⁴

İnkârcılar, iyi niyetli olarak Hz. Peygamber’in gerçekten peygamber olup olmadığını öğrenmek için değil, akıllarınca onu zor durumda bırakmak kastıyla diğer bazı peygamberler gibi onun da hissî mucizeler göstermesini istemekteydiler. 51. âyette Hz. Peygamber’e verilen en büyük mucizenin Kur’ân-ı Kerîm olduğu hakikati ortaya konarak; insanlara asıl gerekli olan, gelip geçici hissî mucizeler değil, benzerini asla ortaya koyamayacakları ve hayatın her anında feyzinden yararlanmaları mümkün olan bu ebedî mucize olduğu hakikati vurgulanmıştır. Diğer mucizeler duyulara hitap edip, gelip geçici iken Kur’ân-ı Kerîm ise okunan bir mucize olup akla hitap etmektedir.⁷⁵

Tüm bu açıklayıcı delillere rağmen Kur’ân-ı Kerîm’in fesâhati ve belâgati karşısında çaresiz ve aciz kalan inkârcılar, yine de onun vahiy değil de peygamberin kendisinin uydur-

⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 12/208-209.

⁷¹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/90; Celâluddîn Ebu’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Şu‘ayb Arnaût (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 2008), 645.

⁷² Tevbe 9/6.

⁷³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 645; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/278-279.

⁷⁴ Ankebût 29/50-51.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/278-279.

duğu sözler olduğunu, birilerinin ona bu hususta yardım ettiğini, Kur'ân-ı Kerîm'in insana ait sözler olduğunu bazen de onu cinlere yazdırdığını iddia etmişlerdir. Aşağıdaki âyetlerde bu açıkça görülmektedir:⁷⁶

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأُولِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

“İnkâr edenler, ‘Bu Kur’an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmededen ibarettir’ dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular. Yine dediler ki: ‘Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!’ De ki: ‘Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.’”⁷⁷

Ne var ki inkârcıların bu iddia ve iftiralarına onları ispattan yoksun bırakan şu cevap verilmiştir:

﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾

“Kur’an’ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah’tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”⁷⁸

İnkârcılar, gerçekten iddialarında haklı olsalardı boş iddiadan öte Kur’ân-ı Kerîm’in insan kelamı olduğuna dair bir tespit ve insandan kaynaklı hata ve çelişki bulurlardı. Fakat böyle bir çelişki veya insan sözü olduğuna dair bir delilleri olmamasına rağmen inkâr etmeyi sürdürmüşlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’e inanmamakta haklı olduklarını göstermek için türlü bahaneler arayan, gerekçeler icat etmeye çalışan putperestlerin bir diğer bahaneleri de Kur’ân-ı Kerîm’in dilinin Arapça olmasıydı. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm’in kendilerine nazil olduğu insanlar Arapça konuşmakta iken artık sığınacak mazeret bulamayan inkârcılar bunu bile bir sorun gibi sunmaya çalışmışlardır. Buna karşılık Allah Teâlâ onların asıl niyetlerinin inanmak olmadığını ortaya koyarak şöyle buyurmuştur:

﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَءِغْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ﴾

“Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: ‘Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap’a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!’ De ki: ‘O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur’an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor.’”⁷⁹

İlgili âyette pek çok belâgat sanatı kullanılmak suretiyle inkârcı kesimin içlerine düştüğü aciziyet ve aşağılık durum tasvir edilmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’in sahip olduğu özellikler

⁷⁶ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Yûnus 10/37; Hûd 11/35; Nahl 16/24-25 103; Furkân 25/30-31; Secde 32/3; Yâsîn 36/69; Şûrâ 42/24; Ahkâf 46/8; Tûr 52/33; Müddessir 74/21-30.

⁷⁷ Furkân 25/4-6.

⁷⁸ Nisâ 4/82.

⁷⁹ Fussilet 41/44.

teşbih yoluyla ifade edilmektedir. Şöyle ki “هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ” ifadesiyle Kur’ân-ı Kerîm, *teşbih-i belîg* sanatıyla bizatihi hidayet ve şifa kaynağı yerine konularak, inanan kesimi doğru yola ulaştırdığı ve akıl hastalığından koruduğu vurgulanmıştır. İnkârcı kesim için kullanılan “أُولَٰئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ” ifadesinde ise *isti’âre-i temsiliyye* sanatı kullanılarak onların Kur’ân-ı Kerîm’in mevaızını, delillerini anlayıp kabul etmedeki bu inkârî tutumu, tıpkı uzaktan kendisine seslenilen fakat sadece ses duymakta fakat söyleneni anlamayan kimsenin durumuna benzetilmiştir.⁸⁰

Hiz. Peygamber “Uydurdu” dedikleri Kur’ân-ı Kerîm ile inkârcılara meydan okumuştur.⁸¹ Bu durum da literatürde *tehadî* kavramıyla karşılık bulmaktadır ki söz konusu üslupla nâzil olan âyetler 5 tane olup ilk olarak Tûr sûresi 34. âyet ile beşer lafzı olduğunu iddia ettikleri Kur’ân-ı Kerîm’e benzer bir söz söylemeleri hususunda çağrıda bulunulmuştur:

﴿أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ فَلْيَاثِرُوا بِحَدِيثِ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ﴾

“Onu kendisi uydurmuştur” diyorlar öyle mi? Hayır hayır; inanmıyorlar. Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”⁸²

Bu meydan okumaya rağmen inkârlarına devam eden müşriklere bu sefer Hûd sûresi 13. âyet ile meydan okunmuş ve onlardan Kur’ân-ı Kerîm’e benzeyen on sûre getirmeleri istenmiştir:

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

“Yoksa ‘Kur’an’ı kendisi uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söylüyorsanız Allah’tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!’”⁸³

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’in benzeri on sûre getirmekten aciz kalan inkârcılardan bu sefer meydan okumanın miktarını düşürmek suretiyle önce Yûnûs sûresi 38 ardından da Bakara sûresi 23. âyetlerle benzer olarak bir sûre getirmelerini istemiştir:

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

“Yoksa ‘Onu Muhammed uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!’”⁸⁴

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَاذْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

“Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah’tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bu-

⁸⁰ Sâfi, *el-Cedvel*, 12/320; ed-Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 8/571-572.

⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/91; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 646.

⁸² Tûr 52/33-34.

⁸³ Hûd 11/13.

⁸⁴ Yûnus 10/38.

nu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.”⁸⁵

Bakara sûresinde yer alan bu iki âyet içerdiği belâgat üsluplarıyla da öne çıkmakta ve meydan okumanın şiddeti artırılmaktadır. Şöyle ki;

Bakara 24. âyette yer alan “asla yapamayacaksınız” ifadesi onların bu hususta aciz bırakmada bir *mübalağa* ve onların susturulmasına dönük bir ifhâm ifadesidir.⁸⁶ Aynı zamanda bu ifade, şart ve cevap cümlelerinin arasında *i'tirâziyye* olarak yer almış ve onların bu husustaki acizyetlerine yönelik *tekit* ifadesi olmuştur.⁸⁷ Yine mezkûr âyette yer alan “فَانْقُتُوا النَّارَ” ifadesini “inat etmekten sakının” ifadesinden *kinaye* olarak “Benzerini getirmekten aciz kalacaksınız. O yüzden de onun Allah Teâlâ katından gönderilmiş bir kitap olduğunu kabul ederek inat etmekten vazgeçin. Yoksa bu inat size ateşle cezalandırmayı gerektirecek!” anlamında değerlendirmek de mümkündür.⁸⁸ Ayrıca aynı ifadede *icâz* sanatı kullanılmak suretiyle “ateşten sakınmak” ifadesi altında “inat, kibir, inkâr” gibi ateşle cezayı gerektirecek nice manalar veciz bir şekilde ifade edilmiştir.⁸⁹

Yapılan bu meydan okumalara verecek cevap bulamayan inkârcıların içlerine düştükleri acizyeti ifade etmek üzere İsrâ sûresi 88. âyet nâzil olmuş ve bu konuya nihai noktayı koymuştur:

(قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا)

“De ki: ‘Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.’”⁹⁰

İşte fesâhat ve belâgat konusunda üstün yetenekte olan ve bununla övünen Mekkeli müşriklerden, bu iddialarını destekleyecek Kur'ân-ı Kerîm benzeri bir insan kelamı ortaya koymaları istenmiştir. Fakat onlar, Kur'ân-ı Kerîm'de bir ihtilaf veya çarpıklık bulamadıkları gibi, iddialı oldukları konuda da benzer bir söz getirmekten aciz kalmışlardır.⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'in *i'câz* özelliği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu anlamda *i'câz* kimine göre sarfe anlayışında kimine göre fesâhat özelliğinde kimine göre ise nazım teorisindedir. Nitekim sarfe teorisini ortaya atan Mutezilî âlimlerden Nazzâm (ö. 231/845) ve onun taraftarlarına göre *i'câz*, nazımda değil, Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerini getirmekten insanların âciz bırakılmış olmasındadır.⁹² Ne var ki bu görüş ehl-i sünnet âlimlerince zayıf görülmüş ve bu hususta bazı eleştiriler getirilmiştir. Örneğin Zerkeşi'ye (ö. 794/1392) göre eğer Kur'ân-ı Kerîm'in benzerinin meydana getirilememesi Allah Teâlâ'nın engellemesine

⁸⁵ Bakara 2/23-24.

⁸⁶ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/110.

⁸⁷ Sâfi, *el-Cedvel*, 1/78-79; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/59.

⁸⁸ Sâfi, *el-Cedvel*, 1/78.

⁸⁹ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/59.

⁹⁰ İsrâ 17/88.

⁹¹ Detaylı bilgi için bk. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/373.

⁹² Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140. Sarfe anlayışı hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Mehmet Zeki Süslü, “Sünnî Âlimler Nazarında Sarfe”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021), 285-303.

bağlı ise bu durum Kur'an-ı Kerîm'de i'câz özelliği bulunmadığı anlamına gelmektedir. Zira İsrâ sûresi 88. âyette gerçeğin bu şekilde olmadığına açıkça ifade edildiğini aktarır. Dolayısıyla bu âyet, onların iradeleri olmalarına rağmen benzerini getirmekten aciz kaldıklarının delili olmaktadır. Şayet bu hususta aciz bırakılmış, kudretleri ellerinden alınmış olsaydı o zaman Kur'an-ı Kerîm'in benzerini getirme hususunda insanların ve cinlerin bir araya gelmelerinin bir anlamı kalmazdı.⁹³

2.7. Kibri Ortadan Kaldırma

Kur'an-ı Kerîm'in bildirdiğine göre kibir ve kendini üstün görme ilk olarak İblis ile başlamıştır. Kendisine “Âdem'e secde et!” emri gelen İblis, Rabbinin emrine koşulsuz itaat etmek yerine kibre kapılarak Hz. Âdem'i küçümsemiş ve secde etmekten geri durmuştur. Bu hadise Kur'an-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır:

﴿قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِيْنَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾

“Allah, ‘Ey İblîs’ dedi, ‘Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taşıyorsun yoksa ululardan mısın?’ İblîs, ‘Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ diye cevap verdi.”⁹⁴

Ateşin çamurdan üstün olduğu iddiasıyla secde etmekten imtina eden İblis kendisini daha üstün görerek Hz. Âdem'i küçümsemiştir. Hz. Peygamber döneminde yaşayan ehl-i kitap da İblisin açtığı bu kibir yolunu takip ederek kendilerine yapılan daveti geri çevirmiş ve tahrif ettikleri dinlerine rağmen, şeytanın izinden giderek kendi inançlarının İslâm'dan daha üstün olduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Cennet ve cehennemi sadece kendilerine mahsus olduğunu düşünen bu kimseler, iddialarını daha da ileri götürerek Allah Teâlâ'ya en yakın kimselerin kendileri olduğu ve Allah Teâlâ'nın dostları oldukları iddiasıyla müminleri şu ifadelerle küçümsemişlerdir:

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْوِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾

“Yahudiler ve hıristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız’ dediler. De ki: ‘Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah’a aittir. Dönüş de yalnız O’nadır.’”⁹⁵

Allah Teâlâ nezdinde daha üstün bir dereceye sahip olduklarını iddia eden bu kimseler iddialarına tez olarak da Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. İshak gibi peygamberlerin de kendileri gibi Yahudi veya Hristiyan olduklarını öne sürmüşlerdir:

⁹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/93-94.

⁹⁴ Sâd 38/75-76.

⁹⁵ Mâide 5/18.

﴿قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَأَلْنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَعْلَمُ أَمَ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

“Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya ‘kub ve torunların yahudi yahut hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?’ De ki: ‘Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?’ Allah tarafından kendisine verilmiş bir kanıtı saklayandan daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁹⁶

Yahudi ve Hristiyanlar, kendi inançlarını üstün gördükleri gibi cennete de yalnızca kendilerinin gireceğini, hidayete ermiş olmanın Yahudi veya Hristiyan olmaktan geçtiğini ve cehennemde kendilerine belirli süre hariç azabın dokunmayacağı gibi iddialarda bulunmuşlar ve kendi inançları dışındaki insanları hakir görerek yalnızca kendilerinin aziz ve güçlü oldukları iddiasında bulunmuşlardır. Onların tüm bu hezeyanlarına karşı Kur'ân-ı Kerîm'de kati ve sert cevaplar verilmiş, ispat edemeyecekleri bu iddiaların akıbeti olarak yüzleşecekleri gerçek onlara şöyle ifade edilmiştir:⁹⁷

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

“Onlar, ‘Yahudi veya hristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek’ dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: ‘Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!’”⁹⁸

Cennete kimin ne şekilde gireceğini belirleyen yegâne güç Allah Teâlâ'dır. Yahudi ve hristiyanların cennete girmek için kendi dinlerine mensup olma koşulu getirmelerinin temelsiz bir iddia ve bir kuruntudan ibaret olduğu vurgulanmış ve bu iddialarının temellendirilmesi istenerek onlara meydan okunmuştur.

Ayrıca mezkûr âyette inkârcıların kuruntusu “cennete sadece kendilerinin girecek olması” şeklinde tek bir konu iken âyette bu durumu ifade eden kelime cemi/çoğul formda ifade edilmiştir. Burada verilmek istenen mesaj açısından çok naif ve beliğ bir durum söz konusudur. Yani, “Onların kalplerini bu tutku o kadar kapladı ki gönüllerinde başka şeye yer kalmadı” denilmek istenmiş⁹⁹ ve çokça arzu ettikleri bu durumun hakikat açısından bir karşılığı ve değeri olmayan kuru bir kuruntudan ibaret olduğu belirtilerek bu iddianın sahipleri, ispata davet eden meydan okuma ile susturulmuştur.

2.8. Öldükten Sonra Duyulacak Pişmanlığa Dikkat Çekme

Allah Teâlâ'nın birliğini inkâr eden ve ona farklı ortaklar koşan inkârcılar, hesap günü geldiğinde Allah Teâlâ'nın kendilerine vadettiği azapla yüzleştiklerinde, dünyadaki inkârcı tutumlarını sürdüremeyecekler ve bu inkârlarından doğan pişmanlığı hissederek yeniden dünyaya dönüp hatalarını telafî etmek isteyeceklerdir. Nitekim onların bu durumları Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle tasvir edilmiştir:

⁹⁶ Bakara 2/139-140.

⁹⁷ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. Bakara 2/80, 113, 135; Âl-i İmrân 3/168; En'âm 6/81; Sebe' 34/35-38; Fussilet 41/15; Tûr 52/37-39, 41-42; Kamer 54/43-46; Kalem 68/35-38.

⁹⁸ Bakara 2/111.

⁹⁹ Sâfi, *el-Cedvel*, 1/236; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/169.

﴿أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُنذِرُ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ قَالَ أَخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوَكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَٰئِزُونَ﴾

“Size âyetlerim okunurdu da onları yalanladınız değil mi? Derler ki: ‘Rabbimiz! Kötü yanımıza yenildik; biz bir sapkınlar topluluğu olduk. Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer (çıkardaysa) bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zalim insanlarız.’ Allah buyurur ki: ‘Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!’ ‘Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı. Ama siz (ey müşrikler), işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu. Hep gülerdiniz onlara.’ ‘Bugün de ben onlara sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Onlar hakikaten muratlarına ermişlerdir.’¹⁰⁰

Ne var ki kendilerine ikinci bir fırsat verilmesini isteyen inkârcıların bu talebi karşılık bulmayacak ve hakettikleri azabı tadacaklardır.¹⁰¹ Allah Teâlâ’ya ortak koşan kimseler kıyamette rablerinin huzuruna vardıklarında ortak koştukları şeyleri inkârları için suçlayacaklar fakat ortak koştukları şeyler de onlardan uzak duracak ve sorumluluk kabul etmeyeceklerdir.¹⁰²

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْفُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا أَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ وَقَالَ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَندَادًا وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْرُونَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

“İnkâr edenler şöyle dediler: ‘Biz ne bu Kur’an’a inanırız ne de bundan öncekilere!’ Sen o zalimleri rablerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: ‘Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.’ Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, ‘Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz’ derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: ‘Bilâkis! Bize Allah’ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.’ Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler.’¹⁰³

Azabın hak olduğunu görünce iman eden fakat imanı kabul görmeyen; Ortak koştukları şeylerden umduğunu bulamayan inkârcıların ikinci bir şans talepleri geri çevrildiğinde hakettikleri azapla yüzleşmişlerdir. Azaplarının hafiflemesi için hem ortak koştukları şeylerden yardım istemişler hem de cehennemde görevli meleklerden kendileri için duacı olmaları tale-

¹⁰⁰ Mü’minûn 23/105-111.

¹⁰¹ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. İbrâhîm 14/44-45; Fâtır 35/37; Mü’min 40/11-12.

¹⁰² Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. İbrâhîm 14/21; Kasas 28/62-63; Sâd 38/61-65.

¹⁰³ Sebe’ 34/31-33.

binde bulunmuş, cennet ehlerinden de kendilerine verilen nimetlerden aynılarını istemişlerdir. Fakat bu istekleri karşılık bulmamıştır. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:¹⁰⁴

﴿وَأِذْ يَتَخَاوُونَ فِي النَّارِ قِيْفُورَ الصُّعْفُورِ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَمَا هَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونَ عَنَّا نَصِيْبًا مِّنَ النَّارِ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِحِزْبَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِّنَ الْعَذَابِ قَالُوا أَوْلَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ قَالُوا فادْعُوا وَمَا دُعَاؤُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ﴾

“Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, ‘Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?’ dediklerinde; Büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: ‘Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kul-ları arasında hükmünü vermiştir.’ Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, ‘Rabbimize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!’ diye seslenirler. Görevliler, ‘Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?’ diye sorarlar. ‘Evet, getirmişti’ cevabını verirler. O zaman görevliler, ‘Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır’ derler.”¹⁰⁵

Ele aldığımız bu örnekler dışında evcibe-i müskite üslûbuna örnek olarak verebileceğimiz benzer muhtevaya sahip çok sayıda âyet bulunmaktadır. Çalışmanın hacmi ve ana teması düşünülerek özetlemeye çalıştığımız bu örneklerde inkârcıların her türlü iftira ve tahkirlerine gereken cevap en kati şekilde verilmiştir.¹⁰⁶

Sonuç

Evcibe-i müskite üslûbu, Arap dilinin muhatabı ikna ve susturmada başvurduğu edebî bir ifade çeşididir. Zengin muhtevası ve barındırdığı belâgat sanatlarıyla Câhiliye döneminden itibaren manzûm ve mensûr türlerde örnekleri bulunan bu üslubun, mucize olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyetlerdeki kullanımı üzerine kapsamlı bir akademik çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile evcibe-i müskite üslûbunun Kur'ân-ı Kerîm'de inkârcılara yönelik bir i'câz ve tehdîf unsuru olarak kullanıldığı ve onların öne sürdükleri iddiaların bir hezeyandan öte olmadığını çarpıcı bir şekilde ortaya koyarak bu konuda onları cevapsız bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Pek çok ilmî disiplinde farklı kullanım şekilleri belirlenen bu üslûba ait örneklerden bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlara bakıldığında bu cevaplarda muhatabı ifhâm etmek üzere güçlü burhanlar içerdiği görülmüştür. İstidlâl yöntemlerinin pek çoğunu kullandığı belirlenen evcibe-i müskite üslûbunun, mantık ilminde yer alan akıl yürütme metodlarından bazılarını sözün ifhâm gücünü artırmada bir araç olarak kullandığı müşahede edilmiştir. Ayrıca

¹⁰⁴ Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. A'râf 7/50-51; Tâ-hâ 20/125-126; Yâsîn 36/51-53; Mü'min 40/73-75, 84-85; Fussilet 41/21-23; Ahkâf 46/34; Kâf 50/27-29; Müddessir 74/38-47.

¹⁰⁵ Mü'min 40/47-50.

¹⁰⁶ Tasnifini yaptığımız bu konular dışında farklı mevzularda evcibe-i müskite üslubu içerisinde değerlendirilen âyetler de mevcuttur. Bu âyetlerden bazılarında münâfiklara cevaplar verilmiş; kimisinde ise peygamberlerin inançlarını pekiştirme üzerine Allah Teâlâ'dan mucize talep etmeleri gibi farklı içerikler mevcuttur. Onların bu tarz taleplerine vahiyle gereken cevap verilmiş, bazı konularda ise peygamberler nezdinde tüm insanlara gereken uyarı ve ikaz yapılmıştır. Bu ve benzeri konularla ilgili âyetler için örnek olarak bk. Bakara 2/11-12, 14-15, 260; Âl-i İmrân 3/119; Mâide 5/27; A'râf 7/143; Hüd 11/45-46; Hicr 15/51-56; Meryem 19/8-9, 18-21; Nûr 24/48-53; Fetih 48/11; Münâfikûn 63/1-11.

Kurân-ı Kerîm’de yer alan söz konusu üslûba dair âyetlerde Kurân-ı Kerîm kaynaklık ettiği belâgat sanatları içerisinde *tibâk*, *tevriye*, *ilcâmu’l-hasm bi’l-hucce*, *ibhâm*, *müşâkele* gibi bedî‘ ilmine dair sanatları kullanmaktadır. Bunun yanı sıra *kasr*, *ihracu’l-keâm mahrace’ş-şekk*, *iltifât* gibi meânî ilmine dâhil konulara ilaveten, verilen cevaptaki meramın muhatap zihninde daha net anlaşılmasını sağlamak adına *teşbih* ve *istiare* gibi beyân ilminden de istifade ettiği tespit edilmiştir.

Ayrıca evcibe-i müskite barındıran bu âyetlerin her birinin, içerdiği belâgat sanatları dâhilinde *Bedâi’u’l-Kur’ân* özelinde müstakil bir çalışma gerektirecek hacimde olduğu, bir diğer ilmî disiplin cedel-münazara açısından ise sahip olduğu mukaddime ve önermelerle *Cedelü’l-Kur’ân* özelinde başlıca ele alınmayı gerektirdiği düşünülmektedir. Zira bu âyetler, inkârcı kesime dönük birer susturucu cevap olması hasebiyle Müslüman için dinin tebliği ve savunulması hususunda rehberlik etmekte iken diğer taraftan inanan kesimin de inancını kuvvetlendirmesine vesile olmaktadır. Ayrıca hayat rehberimiz Kur’ân-ı Kerîm’in sahip olduğu bu edebî üsluplar; dinin tebliği hususunda her mümin için en güzel örnek ve takınılması gereken tavırları gösteren birer numune niteliğindedir.

Kaynakça

- 'Askeri, Ebû Hilâl Hasan b Abdullah b Sehl. *Kitâbü's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve 'ş-şi'r*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, 1952.
- Cennân, Me'mûn Muhyiddîn. *el-Ecvibetu'l-muskite*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2008.
- Cezâirî, Ebû Bekr Câbir b. Mûsâ b. Abdilkâdir b. Câbir. *Eyseru't-tefâsîr li kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr*. 5 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, 2003.
- Dervîş, Muhyiddîn. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- Endelusî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1999.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avz Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fâ'ûr, Munîra Muhammed. *el-Ecvibetu'l-muskite: fennu'l-iknâ' ve'l-imtâ'*. Suriye: Menşûrâtu'l-hey'eti'l-'âimme es-Sûriyye li'l-kitâb, 2019.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâi. 8 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Mektebu tahkîki't-turâs fî muesseseti'r-risâle. Beyrut: Muessesetü'r-risâle li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 2005.
- Görgün, Muhammed Emin. *Arap Dili ve Belagatinde "Ecvibe-i Müskite" Üslubu: İbn Ebî 'Avn Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hâzimî, İbrâhîm b. Abdullah. *el-Ecvibetu'l-muskite*. 3 Cilt. Riyad: Dâru's-Şerîf li'n-neşr ve't-tevzî', 1993.
- Hillî, Safiyyuddîn Ebu'l-Mehâsin Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâi. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrut: Dâr Sâdır, 2003.
- İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî. *el-'Ikdu'l-ferîd*. thk. Mufid Muhammed Kumeyha, Abdulmecîd er-Rahînî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1983.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâr Sahnûn li'n-neşr ve't-tevzî', 1997.
- İbn 'Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2001.

- İbn Ebî 'Avn, İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî 'Avn. *el-Ecvibetu'l-muskite*. thk. Mey Ahmed Yûsuf. Kahire: 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûs el-insâniyye ve'l-ictimâ'îyye, 1996.
- İbn Ebi'l-Isba', Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdulazîm. *Bedî'u'l-Kur'ân*. thk. Hıfînî Muhammed Şeref. 2 Cilt. Kahire: Nahdatu Mısır, 1957.
- İbn Ebi'l-Isba', Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdulazîm. *Tahrîru't-tahbîr fî sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hıfînî Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-suûni'l-İslâmiyye, 1963.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Hamdûn, Muhammed b. Hasen. *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*. thk. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1996.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl. *es-Sîratu'n-nebeviyye*. thk. Mustafâ 'Abdülvâhid. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1976.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâluddîn. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1993.
- İbn Mu'tez, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed. *el-Bedî' fî'l-bedî'*. thk. Muhammed Abdulmu'în Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2002.
- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kazvînî, Hatîb Celâluddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2003.
- Mertoğlu, M. Suat. "Üslûbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/382. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Muhtâru's- Sihâh*. thk. Mahmûd Hâtır. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1995.
- Sâbır Bey, Ahmed. *el-Ecvibetu'l-muskite: 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*. Kahire: Mektebetu ve matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1949.
- Sâfî, Mahmûd. *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân: Sarfuhû ve Beyânuhû me'a fevâid nahviyye hâmmе*. Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 3. Basım, 1995.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî. *el-Keşfu ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed İbn 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2002.

- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1987.
- Suyûtî, Celâluddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb Arnaût. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2008.
- Süslü, Mehmet Zeki. "Sünnî Âlimler Nazarında Sarfe". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021), 285-303.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2000.
- Uçar, Hasan. "Kur'ân-ı Kerîm'in Kullandığı Akıl Yürütme Metotları ve Belâgat Açısından Değerlendirilmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan 2014), 93-108.
- Uraler, Aynur. *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Muhammed b. Hamd b. Abdilmelik. 25 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430.
- Vehbe, Mehdî - Mühendis, Kâmil. *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-'Arabîyye fi'l-luğa ve'l-edeb*. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 2. Basım, 1984.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Sarfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yûsuf, Mey Ahmed. "Mukaddimetu't-tahkîk ve'd-dirâse". *el-Ecvibetu'l-muskite*. mlf. İbn Ebî 'Avn İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, ts.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcu'l-'arûs: min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. İbrâhîm et-Terzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atu hukûmeti Kuveyt, 2000.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu dâri't-turâs, 1957.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevâz Ahmed Zumerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1995.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Muhammed Emin GÖRGÜN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.